

Pebersvende.

Af

Johannes Steenstrup.

I den af de ansete norske Videnskabsmænd Professorerne Hj. Falk og A. Torp udgivne „Etymologiske Ordbog“ findes ved Ordet Pebersvend følgende: „Oprindelig var Ordet et Opnavn paa de hanseatiske Handelsbetjente, saaledes endnu hos Holberg (Peder Paars: „paa Fnat en Pebersvend og Skrædder man jo kiender“), saml. middelnedertysk pepersak, nyhøjtysk pfeffersack, „Kræmmer“, egentlig „en, som handler med Krydderier“. De hanseatiske Handelshuse lod sine Filialer i de nordiske Lande bestyre af „Udliggere“ og sine Varer forhandle af omvandrende Kræmmere; da disse skulde være ugifte (for at hindre Blanding med den indfødte Befolkning), kom Opnavnet Pebersvend allerede i 16de Aarh. til at betegne „ugift Mand“. Hertil dannedes saa senere Pebermø“.

I den Forklaring, som det iøvrigt saa udmærkede Værk her fremsætter, er der efter min Formening næsten intet Udsagn, der er rigtigt, og ganske særlig vil jeg gøre den Indvending, 1. at Pebersvend ikke har været et Navn for den hanseatiske Handelsbetjent, 2. at de hanseatiske Liggere næppe have været tvungne til at leve i ugift Stand, 3. at Betegnelsen Pebersvend ikke særlig vedkommer Købstæderne, men fremfor alt Landet, 4.

at Ordet i Betydning af en ugift Mand ikke findes allerede i det 16de Aarh., men først i det 17de eller 18de. Dette har jeg for længe siden paavist¹⁾, men da min Redegørelse saaledes ikke synes bemærket, eller da den ældre Antagelse altsaa dukker frem paa ny, kan der være Grund til at komme tilbage til dette Spørgsmaal ligesom ogsaa til at belyse enkelte nærliggende Forhold.

Den første Opgave for Undersøgelsen maa være at finde, paa hvilken Tid vi første Gang træffe Betegnelsen Pebersvend. Formentlig findes den tidligst i Christian I.s Privilegier for Skaane 1481 art. 8: Item forbiwde wi oc, at engen skall tage annen mantz thienere jnd, for han skyls wed sin jorddrodt met minne eller med rette, oc ey heldir atholde peberswene vppa nogher mantz gotz eller j nogher mantz læn vden met jorddrottens wilje, vnder företwige marck bröde²⁾. Nu er det værdt at iagttage, at disse Pebersvende sikkert forekomme under et andet Navn eller i hvert Fald indbefattes af en anden Benævnelse i et tidligere Aktstykke, nemlig i samme Konges Forordning for Nørrejylland 1466 art. 3: Item ængin skal hafwe stande swønnæ paa andrer mensz gotz; de findes igen i Fyns Vedtægt 1492 art. 19: Item ingen skal haffue eller holde stande swenne paa annen mantz gotz. Der er i alle disse Regler Tale om Landboforhold og om Jorddrottens indbyrdes Rettigheder; paa et fremmed Gods maa man ikke have de nævnte Personer, Pebersvende og Stande-Svende. Selv om de sidste

¹⁾ Første Gang i Artiklen „Pebersvende“ (Nogle Bidrag til dansk Handels Historie No. 2) i Dagbladet for 23. Nov. 1891, derpaa i min „Handelens Historie“ i Hages Haandbog i Handelsvidenskab, 1. Udg. S. 936, 2. Udg. S. 36, jfr. C. Nyrop, Urte- og Isenkræmmerlavet 3.

²⁾ Geheimearch. Aarsberetninger V. 75. jfr. 68, 80.

ikke gøres til de samme Personer som Pebersvendene, regnes de til en ensartet Klasse.

Til en Forklaring af Ordet Standesvende kan man maaske vejledes af Københavns Stadsret 1443 c. 3 § 11 om, at ingen fremmed Kræmmer skal stande længere ude end 3 Dage én Gang om Aaret og med ferske Varer, uden han haver synderlig Lov af Kongen. Det maa her erindres, at „Kræmmere“ i særlig Forstand betegner Smaahandlere, især dem, der føre Urtekram, jfr. Flensborg Stadsret 1284: hver Tønde med Kræmmeri, Christian I.s Priv. for Aalborg: Spidzseri og Kræmmeri, som er Brød, Løg, Æbler, Nødder, Patiner [Tøfler] og deslige (Rosenvinge V. 285).

Modsætningen mellem den virkelige Købmand, der handler en gros, og saa Kræmmeren, som stander ude, kommer ogsaa karakteristisk frem i Skraaen for Københavns Remsnidere 1460: ingen Fremmede, som hidfører af saadanne Embedsgerning, skal sælge sit Gods uden ved helt Dusin og halvt Dusin, undtagne standendes Kræmmere, som ude pleie at stande med mange Haande Ting, ved Kongens Ret og Stadsens, som Privilegia udviser¹⁾. Ved „fremmede“ er her slet ingen Grund til at tænke særlig paa en udenlandsk Mand, derimod paa udenbys. Og endnu mindre sigtes der til Udlændinge i de foran nævnte Regler om Godsherrers indbyrdes Ret; her er Tale om, at ingen maa have den Art Smaahand-

¹⁾ C. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer II. 158. — Til Betegnelsen Standsvend sigtes der næppe i en noget utydelig Bestemmelse i Skraaen for Købsvendenes Lav i Randers 1417 art. 25: (at man skal ey hauæ standend swennæ for sigh). Item ingen brodher skal haffue stander [sic] for sigh standende, wten han wil betale for hanom som for en anden gest (I. 565).

lende inde paa anden Herremands Gods. Under Christian II bliver det over Hovedet ikke tilladt Bønderkarle at leve paa denne Vis; i hans gejstlige Lov c. 33 forbydes det, at nogen „skulle herefter holde nogen Pebersuene eller ugiffte Karle, eller ubosette, under thennom y Forsuar, som gaa iblant Bønderne frann een By til een anden och ey vill sige nogen Bonde Tieneste, udenn for Uge- og Dagløn eller for Kornsedt“, men alle skulle tage Tjeneste for et Aar.

Paa de Tider har man maaske ogsaa betegnet Købmandens i Boden staaende Svend med dette Navn. Dette kunde synes at fremgaa af Peder Palladius' Udtalelse i hans Visitatsbog (I. 3), hvor han formaner alle Husbønder paa Land og i By til at tage deres unge Folk med i Kirke: Det er paa Tide, „at I holde eders unge Folk hid ind til Kirke med Eder: hver Dannemand med sine Pebersvende, unge Karle og Dreng, at være her inden Døren med hannem som en Ridder haver sine Svende hos sig; og hver Dannekvind med sine Døttre og Piger herinde“. Slutningen er dog ingenlunde sikker, thi ogsaa paa Landet boede Pebersvendene til Huse hos Andre¹⁾, og Husbondforholdet overfor dem spiller, som vi have set, en bestemt Rolle.

Christian II's Bud blev ikke efterkommet, og de unge Karle vedblev at fare omkring med deres Handsel paa Ryggen eller i Vognen. Man kunde ogsaa betegne Pebersvendene som Bissekræmmere og Løsgængere. Ordet Bissekræmmer forekommer vist første Gang i Christian

¹⁾ Grandebrev for Vester-Brønderslev, Børglum Herred, 1682: ingen Pebersvende maa have nogen Brugelighed paa Byens Fællig. Forbryder nogen Pebersvende her imod, da skal den Mand, som huser samme Pebersvende, pantes osv. Bjerger og Søegaard, Vider og Vedtægter II. 32.

II's Forordning 1521 for Sjælland, Laaland, Falster og Møen, hvor det hedder, at efter denne Dag ingen „Bisse-Kremer“ skal i nogen Maade bruge nogen Købmandsskab paa Landsbyerne at købe eller sælge¹⁾. Og snart se vi dem sammenstillede med Pebersvende. I Recessen 1536 forbydes det over det ganske Rige alle Prælater, Riddermændsmænd, Fogeder, Bønder, Pebersvende og alle Bissekræmmere at bruge nogen Købmandsskab paa Bygden og udi Landsbyerne med Alne, Maade eller med Vægt²⁾. Bestemmelsen gentages i den Koldingske Reces 1558 § 34, men endnu i flere Menneskealdre derefter mærkes det, hvor vanskeligt det er at faa Bugt med denne Handel, ligesom ogsaa at der har været stor Trang til den.

Betegnende er saaledes et Kongebrev af 1578, der forbyder alle Kronens og alle Kannikernes og Helliggejsthus Bønder i Københavns Len at huse Pebersvende og Løsgængere, der ikke tjene. Der findes nemlig i Lenet en Mængde saadanne, som ikke ere fødte dér paa Godset, men ere komne fra fremmede Steder; de drive Handel med Bønderne og fuldstændig udsuge og ødelægge dem, hvorfor Lensmændene faa Fuldmagt til at gribe Pebersvende og Løsgængere og lade dem straffe³⁾. I en Betænkning af Borgerstanden 1629 klager den over, at der „under Bønder og Bønderdrenge findes og mange Pebersvende, som driver Kjøbmandskab, sælger Bønderne Salt, Humle, Staal, Tjære og andre Vare og køber af Bønderne igen Øxen, Heste, Fæ, Korn, Smør, Huder, Skind og andre Vare, som de igen udsælger til Forprang, Borgerskabet til mærkelig Skade“⁴⁾.

¹⁾ Danske Magazin III. 299.

²⁾ Rosenvinge IV. 169.

³⁾ Kancelliets Brevbøger S. 389.

⁴⁾ Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Historie II. 207.

I det 16de og 17de Aarhundredes Skattebreve og Lensregnskaber ere Pebersvende derfor en staaende Klasse af Skatteydere¹⁾, og de vare ingenlunde de sidste blandt disse. Efter at de en Tid havde svaret en Fjerdedel Skat mod jordegne Bønder, ansættes de fra 1571 til halv saa stor Skat som disse og dobbelt saa stor som Husmænd og Inderster²⁾.

Den her angivne Betydning bevarede Ordet Pebersvend ind i det 18de Aarh. Moth (paa Frederik IVs Tid) bestemmer det som: den, som er ugift og løber om Land og bruger smaa Kjøbmandsskab, og i Skatteforordningen for Norge af 13. Decbr. 1746 hedder det: „Pebersvende eller ledige Karle, som hverken ere bosatte eller tjene i Aars-Tjeneste, skal give 2 Rigsdaler, og dersom de bruge Kjøbmandsskab med Heste, Slagtefæ eller andre Vare, da betales end desforuden 2 Rgsd.“

Paa Samsø har der uddannet sig det særegne Forhold, at Standsvend er bleven og endnu i vore Dage

¹⁾ W. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. 541: Pebersvende nævnes aldrig i de før 1513 kendte Skattebreve.

²⁾ Jacobsen, Det danske Skattevæsen under Christian III og Frederik II, 52, 54. Erslev l. c. III. 27 (1644): Pebersvende halvt mod jordegne Bonde, dobbelt mod Dreng for fuld Løn. — Af mine Optegnelser fra tidligere Tid over de skattepligtige i Lensregnskaberne fra det 17. Aarh. synes Antallet af Pebersvende at være noget ustadigt og Klassen i det Hele at være stærkt i Aftagende i den senere Tid af Christian IV.s Regering. I Skivehus Len fandtes 1618: 2, 1620—30: 1. I Hald Len 1608—10: 2, 1613: 2, 1614: 4. I Kallundborg Len med Samsø: 1608: 1, 1610: 2, 1611: 13, 1612: 5, 1613: 3, 1614: 1, 1622: 8, 1630: 4, 1631: 3, 1632—48: 0. I Kronborg Len 1613—15: 1, 1617—61: 0. I Roeskildegaard Len 1640: 1, 1641: 3. Paa Bornholm skelnes mellem (a) Pebersvende og Haandværksfolk, som ikke bruge Avl, og (b) saadanne, som bruge Avl; 1610 (a) 23, (b) 11, 1614 (a) 20, (b) 2, 1623 (a) 10, (b) 6; 1637—39 anføres 2 Pebersvende.

benyttes som Betegnelse for en Husmand¹⁾. I Moths Leksikon vil man ogsaa finde dette angivet for Samsø, men saa tilføjes der *tocullio*, *foeneratorculus*, hvilke latinske Udtryk vil sige en lille Aagerkarl. Moth maa saaledes have kendt Ordet Standsvend i en lignende Betydning som Pebersvend. Thi om disse siger Osterson Weylle i sit juridiske Glossar, at det er „ugifte og ledige Karle, som sidde paa Landsbyerne, gemenlig til Huse hos andre, og leve af deres Aager og Skinderi, uden Tvivl deraf nævnt, at ligesom Peber er skarp og stærk, saa er og saadanne gemenlig sulten og arrig paa deres egen Profit og Fordel, saa at de rive og slide om sig, ligesom Peber i Saar“.

Det er saaledes urigtigt at kalde Pebersvende for Liggere eller Udliggere. Det sidste Ord findes slet ikke i det gamle Sprog²⁾, og Liggere er noget helt andet, nemlig de her bosatte udenlandske Agenter for et fremmed Handelshus; de vare fuldstændig dispositionsberettigede; de maatte svare Skat som Byens Borgere. Liggerne fandtes desuden alene i Købstæderne³⁾.

Grunden til, at farende Smaahandlende ere blevne betegnede som Pebersvende, kan vel ikke være tvivlsom. Peber var en vigtig Handelsartikel⁴⁾ og stærkt efterspurgt. De Handlende, som senere betegnes som Urte-

¹⁾ Feilberg s. v., Thura, Samsø 14, Begtrup, Agerdyrkningen i Nørre-Jylland I. 648, Bjerger og Søgaard, Vider og Vedtægter I. 148 f.

²⁾ Før det 17de Aarh. hed i alt Fald kun Fribyttere eller Kaperskibe Udliggere.

³⁾ Priv. for Malmø 1440 art. 5. O. Nielsen, Kjøbenhavn I. 211, 220. Kbhvn. Dipl. II. 24. W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 151.

⁴⁾ Pfeffersack findes som Skældsord eller Øgenavn for Købmænd, se Schiller og Lübbens og Grimms Wörterbücher.

kræmmere, *Épiciers*, finder man derfor i Udlandet i ældre Tid kaldet *Piperarii*, *Piperii*, *Poivriers*¹⁾. Peber blev endvidere her i Landet svaret som en Afgift af Handlende. Borgmestre og Raad i København fik saaledes et Pund Peber af den tilrejsende Kræmmer, der benyttede sin Ret til at stande i 3 Dage²⁾.

Af det paaviste vil det ses, at Pebersvende ere ugifte Personer med en bestemt Næringsvej. Herved er jo imidlertid ikke Pebersvend bleven til en Betegnelse for hvilkensomhelst ugift Mand. Og spørges der om, naar dette første Gang er sket, kan der vel næppe nævnes noget Eksempel derpaa fra en tidligere Tid end det 17de eller i hvert Fald det 18de Aarh.³⁾.

Det staar saa tilbage at berøre den Forblanding med de tyske Handelssvende, hvori man har gjort sig skyldig. Vi er hidtil ikke paa noget Sted stødt paa Hanseater eller Tyske⁴⁾; desuden er Betegnelsen Peber-

¹⁾ Du Cange s. v., Littré, Dictionnaire.

²⁾ Kbhvns. Dipl. I. 224; 276: Enker efter Raadmænd faa 40 Joachimsdaler og 1 Pund Peber. II. 300, 397, VI. 90. Ved Frdg. 19. Nov. 1623 forbydes det, at man omløber og udstaar med Kramvarer, medmindre man har vundet Borgerskab.

³⁾ Nemlig Moth, Leksikon. Jørgen Sorterup, Poetiske Smaa-Sager 88: som sol-sky Pebersvend uqvened altid gaa. Hertil i en Anmærkning: Pebersvend kaldes den, som gaar længe uqvenet eller uden Kone. En saadan Forklaring syntes altsaa nødvendig 1714.

⁴⁾ Holberg har jo da heller ikke i det af Falk og Torp anførte Citat af Peder Paars (4. Bog 3. Sang) tænkt paa en hanseatisk Købsvend. Niels Hverver disputerer med Peder Ruus om en Kræmmers eller en Soldats Fortrin. Peder Ruus siger: jeg handler med skønne Varer, spækker mig hver Dag med Rosiner, Sukker, Mandler, saa svarer Niels Korporal:

De Vahrer ikke jeg misunde nogen skal.

Det skønne Maver gir, skönt Liberi paa Hænder:

Paa Fnat en Pebersvend og Skrædder man jo kiender.

svend slet ikke ret kommen i Brug før den Tid, da Hanseaterne havde ophørt at betyde noget her i Landet. Og at der skulde have bestaaet et Paabud om ugift Stand for dem, er det vistnok vanskeligt at godtgøre. En Ligger kunde meget vel være gift; det var jo dem, der dannede det tyske Kompagni i København, der havde baade gifte og ugifte Medlemmer.

Det er i denne Henseende ogsaa værdt at betragte den By indenfor den danske og norske Stat, hvor Hanseaterne kom til at udfolde den største Vælde, nemlig Bergen. Man kan i gamle Skildringer af Byen læse, at det ikke var de Kontorske tilladt at gifte sig¹⁾, og dette er vel for enkelte Tidsrum rigtigt. Noget bestemt hanseatisk Lovbud derom véd jeg ikke, at man paaberaaber sig; fra den norske Regerings Side var der ingen Befaling herom, og det siges desuden kun, at det fra hanseatisk Side var meget ilde set, at en Hanseater giftede sig med en norsk Kvinde: „de som gifte sig, maa straks forlade Bryggen og sætte sig ned udi Staden“. Sagen var nemlig den, at Indgaaelse af et saadant Ægteskab

¹⁾ Udtalelserne herom i Holbergs Bergens Beskrivelse 235, 249, Sagen og Foss, Bergens Beskrivelse 132, Yngvar Nielsen, Bergen 240, 244, jfr. 295, stamme vel direkte eller indirekte fra Edwardsens Bergens Beskrivelse 1674—1694: „og vare alle disse Personer ugifte Folk, thi der maa ingen være paa Kontoret endog denne Tid og tage sig nogen Egtehustru og blive der“ (Norske Magasin II. 570). Den hele Theori om Pebersvende er saa bleven udviklet af E. Pontoppidan i Om nogle Koloniers Forplantelse osv. i Vidensk. Selsk. Skrifter VII. 207 f.: „det var de tyske Hushonders Skik her lige som endnu paa Kontoret i Bergen, at ingen af deres udsendte Faktorer eller Udliggere, som holdte Varer fall paa fremmede Steder, turde gifte sig eller slaa Rødder i fremmede Lande og derved aabne Øjnene paa Landets egne eller lære dem en Handel og Næring, som Hansestæder alene ville have sig forbeholden“.

skabte en vis Indfødsret; Købsvenden blev nu norsk Borger, han traadte ud af den hanseatiske Menighed og vandt Ret til at sejle paa Helgeland og Finmarken¹⁾. Men selv om det i visse Tidsrum²⁾ har været bestemt, at ingen gifte Mænd maatte findes paa „Kontoret“, er det jo ikke rigtigt at drage Slutninger fra en netop strængt som „Kontor“ ordnet Plads til de hanseatiske Handlende i Nordens Lande i Almindelighed. Ikke heller veed jeg af, at Ordet Pebersvend nogensinde er bragt i Forbindelse med de Kontorske i Bergen.

Det var i alt Fald i ældre Tid ikke saa meget en Følge af et Paabud, at Hanseaterne i Bergen som Regel var ugifte, deres ugifte Stand var simpelthen en Følge af, at de udsendte Folk var unge begyndende Handelsvende. Den Forfatter, som nylig har skildret Bergenfarerkompagniet i Lübeck indtil det 16de Aarhundredes Midte, fremhæver som et karakteristisk Træk, at dets Medlemmer, lige saa meget de i Lübeck boende som Gæsterne fra Bergen, meget ofte vare ugifte³⁾.

¹⁾ Ved et Kongebrev 7. Maj 1425 paatales det, at Tyske og andre udenlandske Mænd, som ikke ere lovlig gifte i Norge, sejle til Helgeland, Finmarken, Island. Norske Magazin I. 569. Hanseater klage 1372 over, at norske Kvinder tages til Ægte, se Sartorius, Geschichte des hanseatischen Bundes II. 354.

²⁾ Spørgsmaalet om, i hvor langt et Tidsrum hint Forbud har været gjældende, ligesom om dets nærmere Indhold fortjente en nærmere Undersøgelse. Sartorius l. c. II. 353 ff., Handelsmann, Die letzten Zeiten hansischer Übermacht im Norden 12, 19.

³⁾ „Da Bergenfarerne i Reglen kom ubemidlede hjemmefra og først maatte ved egen Kraft arbejde sig op ved Kontoret, før end de kunde nedsætte sig som selvstændige Købmænd i Lübeck, have mange af dem først i en modnere Alder grundet egen Arne eller ere overhovedet forblevne ugifte. Selv om man tager den sene Indtræden i Ægteskab med i Beregning,

Efter det saaledes Paaviste maa det hævdes, at de hanseatiske Handelsforhold Intet have at gøre med den nævnte Betegnelse, som desuden i langt højere Grad tilhører Landet end Købstæderne.

er det paafaldende, at forholdsvis faa Bergenfarere have haft ægte Afkom. Efter hvad Testamenterne udvise, have af 187 Bergenfarere 82 været gifte, og kun 43 af dem have haft ægte Børn*. Fr. Bruns, Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik. Hans. Geschichtsquellen. Neue Folge II. S. CXLIII.